

Odpowiedzialność nieletnich w Odrodzonej Rzeczypospolitej

SZYMON ŚLIWONIK

ORCID: 0000-0002-2027-9454

Wydział Nauk Prawnych, Społecznych i Humanistycznych
Akademia Kujawsko-Pomorska w Bydgoszczy

Wprowadzenie

W 1918 roku po ponad 123 latach niewoli ze strony państw zaborczych Rzeczypospolita odzyskała niepodległość¹. W związku z tym przed odrodzonym państwem polskim było wiele zadań na rozmaitych płaszczyznach, w tym między innymi ekonomicznym i społecznym, a zwłaszcza prawnym².

Wiązało się to z faktem, że na ziemiach odrodzonego państwa polskiego w zakresie prawa sądowego funkcjonowało pięć różnych systemów prawnych pozostałych z okresu zaborów: pruski, rosyjski, austriacki, francuski oraz węgierski, funkcjonujący na południowej części Polski³.

Wyróżniając tym samym Odrodzoną Rzeczypospolitą⁴ wśród innych państw powstałych po zakończeniu wielkiej wojny, w których nie

¹ A. Piegzik, *Przeszkody małżeńskie w ustawodawstwie dzielnicowym II RP*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 5, 2016, z. 1, s. 26.

² *Ibidem*, s. 26.

³ Zob. J. Markiewicz, *Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919–1939 (Wybrane zagadnienia)*, Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie, 2010, s. 113.

⁴ Posługiwanie się terminem „Odrodzonej Rzeczypospolitej” jest tożsame z określeniem II Rzeczypospolitej Polskiej, stąd owe pojęcia mogą być stosowane zamiennie.

występowała taka różnaitość prawna⁵. Obowiązywały zatem różnorodne akty normatywne regulujące główne gałęzie prawa. Nie inaczej było w zakresie materialnego prawa karnego. Na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego funkcjonowały kodeksy karne: austriacki z 1852 roku, Rzeszy Niemieckiej z 1871 roku⁶, rosyjski z 1903 roku (tak zwany kodeks Tagancewa). Ponadto oprócz kodeksów w mocy były również szczegółowe akty państw zaborczych⁷.

Uwzględniając okoliczności oraz sytuację państwa polskiego, jednym z jego podstawowych zadań była unifikacja, a na dalszym etapie kodyfikacja prawa, prowadząca do usunięcia pozostałości rozwiązań prawnych po państwach zaborczych⁸. Było to zadanie trudne, zwłaszcza dla państwa, które odzyskało niepodległość po tak długim czasie, aczkolwiek było to fundamentalne w procesie odbudowy systemu prawnego⁹. Misję polegającą na unifikacji, a następnie kodyfikacji prawa przyjął Sejm Ustawodawczy, w którego ramach opracowano koncepcje powołania specjalnej komisji kodyfikacyjnej, będącej zespołem niezależnych od rządu ekspertów¹⁰.

Naczelnym zadaniem postawionym przed wymienioną komisją było przygotowanie projektów z zakresu prawa karnego, cywilnego oraz innych, które były zlecane przez Sejm¹¹. Komisja kodyfikacyjna została powołana na mocy ustawy z dnia 3 czerwca 1919 roku, zaaprobowanej jednomyślnie przez Sejm¹². W jej skład wchodził: prezydent, trzech

⁵ A. Dziadzio, *Powszechna historia prawa*, Warszawa 2008, s. 255.

⁶ A. Kojadyńska, *Przestępstwo nie alimentacji w Polsce*, [w:] *Horyzonty przemocy. Zagadnienia prawne i psychologiczne*, red. K. Szczechowicz, E. Żywucka-Kozłowska, Olsztyn 2017, s. 58.

⁷ J. Koredeczuk, *Zaborcze kodyfikacje prawa karnego materialnego w Polsce w okresie przejściowym w latach 1918–1932*, [w:] *Okresy przejściowe — ustrój i prawo*, red. J. Przygodzki, Wrocław 2019, s. 151.

⁸ J. Markiewicz, *Kształtowanie się polskiego systemu...*, s. 113 n.

⁹ S. Grodziski, *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 33, 1981, z. 1, s. 47.

¹⁰ M. Pietrzak, *Unifikacja i kodyfikacja prawa*, [w:] J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 581.

¹¹ *Ibidem*, s. 581.

¹² Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o Komisji Kodyfikacyjnej (Dz.P.P.P. z 1919 r., nr 44, poz. 315).

wiceprezydentów oraz ponad 40 członków, mianowanych najpierw przez Naczelnika Państwa, a od 1922 roku stało się to powinnością prezydenta¹³.

Wydział karny powstał w roku powołania komisji, początkowo miał charakter jednolity, natomiast od 1920 roku podzielił się na Sekcję Materialnego Prawa Karnego oraz Sekcję Prawa Formalnego¹⁴. Członkami Sekcji Materialnego Prawa Karnego zostali najwybitniejsi prawnicy tamtejszych czasów¹⁵. Prace Sekcji Prawa Karnego nad projektem nowej ustawy karnej trwały do września 1931 roku¹⁶. Natomiast jej efektem było wypracowanie projektu Kodeksu karnego, który wszedł w życie na mocy rozporządzenia prezydenta Ignacego Mościckiego z lipca 1932 roku, z *vacatio legis* do września tego samego roku¹⁷. W trakcie prac komisji akcentowano, że wypracowanie rozwiązań w projekcie ustawy w zakresie nieletnich było jednym z priorytetów, na co ówczesnie zwracał uwagę Juliusz Makarewicz¹⁸.

Model postępowania z nieletnimi, zwłaszcza nieletnimi sprawcami czynów zabronionych, stopniowo ewoluował. Przełom w tym zakresie nastąpił pod koniec XIX wieku¹⁹. Do tego czasu różnice między dorosłymi sprawcami a dziećmi miały bardziej formalny niżli faktyczny charakter²⁰. Pogląd ten oddziaływał zwłaszcza na kwestie reakcji na czyny

¹³ *Ibidem*, s. 582.

¹⁴ K. Bradliński, *Polskie kodeksy okresu międzywojnia*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 21, 2018, nr 38, s. 35.

¹⁵ Zob. M. Pietrzak, *Unifikacja i kodyfikacja prawa*, [w:] J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju...*, s. 581; zob. też K. Sójka-Zielińska, *Organizacja prac nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce międzywojennej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 27, 1975, z. 2, s. 271.

¹⁶ A. Pasek, *Tajemnica korespondencji w świetle projektów kodeksu karnego Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] red. M. Mikołajczyk *et al.*, *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia oferowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin. Księga 2*, Białystok-Katowice 2010, s. 303.

¹⁷ T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 2008, s. 360.

¹⁸ J. Makarewicz, *Z komisji kodyfikacyjnej. Nieletni przestępcy*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1921, z. 1–6, s. 3.

¹⁹ G. Rdzanek-Piwowar, *Granice nieletniości w polskim prawie karnym*, „Archiwum Kryminologii” 19, 1993, s. 191.

²⁰ *Ibidem*, s. 191.

nieletnich, polegającej na praktykowaniu kar łagodniejszych traktowanych jako jedyny środek służący zwalczaniu przestępczości tejże grupy sprawców²¹. Jednakże na początku XX wieku nastąpiły rozwiązania w zakresie nieletnich sprawców czynów przestępczych, zważywszy nowe założenia wpływające w stopniu znacznym na prawo karne i ówczesną politykę karną²². Tworząc tym samym model postępowania z nieletnimi oparty na koncepcji „dziecka w potrzebie”²³, traktując nieletnich sprawców jako osoby skrzywdzone i zaniedbane, które nie zostały przystosowane do życia w społeczeństwie przez wychowanie polegające na wpajaniu im zasad etycznych²⁴.

Podjęcie problematyki zawartej w niniejszym opracowaniu jawi się jako zasadne, zważywszy na brak w ostatnich latach odrębnej publikacji naukowej poświęconej kompleksowemu przybliżeniu odpowiedzialności nieletnich w Odrodzonej Rzeczypospolitej.

Odpowiedzialność karna nieletnich na gruncie Kodeksu karnego z 1932 roku

Podwaliny pod rozwiązania funkcjonujące w Kodeksie karnym z 1932 roku²⁵ w zakresie postępowania oraz odpowiedzialności nieletnich dał projekt ustawy karnej przygotowany przez zespół polsko-francuski. W związku ze stagnacją prac komisji kodyfikacyjnej z powodu braku konsensusu w zakresie modelu postępowania z nieletnimi Wydział Karny tejże komisji zaprosił prawników francuskich do współpracy nad wymienionym

²¹ A. Pasek, *Główne założenia projektów ustaw o odpowiedzialności nieletnich na gruncie prawa karnego, opracowywanych w początkach II Rzeczypospolitej*, Acta Universitatis Wratislaviensis. „Prawo” 2018, 325, s. 145.

²² A. Grześkowiak, *Nieletni w Kodeksie karnym z 1932 roku*, [w:] red. A. Grześkowiak *et al.*, *Kodeks karny z 1932 roku*, Lublin 2015, s. 69.

²³ Zob. A. Grześkowiak, *Funkcje prawa nieletnich*, [w:] red. P. Hofmański, S. Waltoś, *W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korczyk-Wolskiej*, Warszawa 2009, s. 27 n.

²⁴ A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Warszawa 1925, s. 25, 35.

²⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571 ze zm.).

projektem²⁶. Był on zarazem swoistym kompromisem koncepcji skrajnie opozycyjnych względem siebie stanowisk, prezentowanych przez członków komisji: Aleksandra Mogilnickiego, Edmunda Krzymuskiego oraz Juliusza Makarewicza, wypracowanych na gruncie uchwał Sekcji Prawa Karnego Komisji²⁷, umożliwiając tym samym złożenie projektu w grudniu 1921 roku ustawy o sądach dla nieletnich²⁸.

Postanowienia projektu odnosiły się do aspektów materialnych i proceduralnych. Ustawa nie weszła w życie, mimo pozytywnego odbioru społecznego, zważywszy na problemy natury ekonomicznej²⁹. Jednak rozwiązania wypracowane przez Sekcję Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej w zakresie postępowania oraz odpowiedzialności nieletnich zostały wykorzystane oraz zaimplementowane w polskim kodeksie karnym z 1932 roku³⁰.

Kodeks karny (kk) z 1932 roku regulował problematykę postępowania z nieletnimi wraz z odpowiedzialnością w ramach rozdziału IX określanego mianem „Postępowanie z nieletnimi” w przedziale przepisów od art. 69–78 kodeksu karnego³¹. Ustawa z 1932 roku miała opierać się na trzech określonych zasadach, o których pisał Juliusz Makarewicz. Na szczególną uwagę zasługuje jedna z nich. Mowa tu o zasadzie subiektywizmu przejawiającej się w tym, że rozwiązania zaimplementowane w kodeksie karnym miały na celu pogłębienie odpowiedzialności ludzkiej za przestępstwa i jego skutki, opierając się na przymiotach subiektywizmu i obiektywizmu³².

²⁶ A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Polskie prawo nieletnich*, Toruń 1986, s. 27.

²⁷ Zob. E. Weymark, *Sądownictwo dla nieletnich w Polsce*, [w:] A. Komorowski, E. Weymark, Z. Rosenblum, *O sądownictwie dla nieletnich w Polsce*, Warszawa 1928, s. 9 n.

²⁸ Projekt ustawy o sądach dla nieletnich; Projekt ustawy o sądach dla nieletnich uchwalony w III czytaniu przez Wydział Karny Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej ze zmianami i uzupełnieniami, Warszawa 1921.

²⁹ R.G. Hałas, *Odpowiedzialność karna nieletniego na tle kodeksu karnego z 1997 roku*, Lublin 2006, s. 32.

³⁰ Zob. A. Czerwiński, *Obecny stan ustawodawstwa karnego przeciwko nieletnim w Polsce*, Lwów 1933, s. 9–12.

³¹ R.G. Hałas, *Odpowiedzialność karna nieletniego...*, s. 32.

³² J. Makarewicz, *Zasady polskiego kodeksu karnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 12, 1932, z. 2, s. 41.

Juliusz Makarewicz konkretyzował subiektywizację w kontekście winy, która ujmowana była szeroko, nie tylko w związku ze sferą psychiczną, ale też psychofizyczną sprawcy, co wiązało się z poczytalnością³³. Jak akcentowała Katarzyna Sójka-Zielińska, poczytalność człowieka była w głównej mierze uzależniona od dojrzałości psychicznej, która jest nabywana wraz z ukończeniem określonego wieku³⁴.

W związku z tym należy stwierdzić, że odpowiedzialność karna w ówczesnej ustawie karnej opierała się wyłącznie na subiektywnym stosunku sprawcy do popełnionego czynu, będąc zarazem ściśle umotywowana poczytalnością, czyli stanem świadomości i swobodą kierowania wolą przez sprawcę czynu³⁵. Stąd konstrukcja winy dopuszczała wyłącznie odpowiedzialność za zamierzone skutki, które były przewidywane, co uwiadaczało się zwłaszcza w świetle odpowiedzialności karnej nieletnich³⁶.

Kodeks Makarewicza przyjął model odpowiedzialności karnej nieletnich opierający się na rozwiązaniach zaczerpniętych z prawa rzymskiego tudzież prawa kanonicznego³⁷, wyróżniając tym samym trzy przedziały wiekowe. Uzależnił odpowiedzialność nieletnich sprawców³⁸, wyróżniając tym samym bezwarunkową nieodpowiedzialność, warunkową odpowiedzialność oraz bezwarunkową odpowiedzialność. W świetle regulacji prawnych do pierwszej grupy nieletnich zaliczano osoby do 13. roku życia, kolejny przedział obejmował nieletnich od 13. do 17. roku życia, ostatni natomiast od 17 do 21 lat. W przypadku nieletnich do ukończenia 13. roku życia panował okres bezwzględnej nieodpowiedzialności karnej za czyn³⁹. Druga kategoria podmiotów ponosiła warunkową

³³ *Ibidem*, s. 42.

³⁴ K. Sójka-Zielińska, *Historia Prawa*, Warszawa 2015, s. 285.

³⁵ *Ibidem*, s. 276.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Szerzej o modelu rzymskim oraz jego charakterystyce zob.: M. Cieślak, *Od represji do opieki (rzut oka na ewolucję zasad odpowiedzialności nieletnich)*, „Palestra” 1973, nr 1, s. 33–43; a także M. Maraszek, *Dolna granica odpowiedzialności karnej w prawie polskim*, Warszawa 2012, s. 18–9; W. Bojarski, *Prawo rzymskie*, Toruń 1999, s. 94; A.D. Leśniak-Moczuk, *Przejawy demoralizacji nieletnich. Analiza prawno-kryminologiczna*, Białystok 2020, s. 45; W. Dajczak, K. Kolańczyk, *Zdolność do czynności prawnych*, [w:] W. Dajczak, K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 2021.

³⁸ K. Sójka-Zielińska, *Historia...*, s. 258.

³⁹ Zob. J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932, s. 147.

odpowiedzialność, względem ostatniej, czyli nieletnich w wieku 17–21 lat o bezwarunkowej odpowiedzialności karnej⁴⁰.

Makarewicz akcentował, by odpowiedzialność nieletnich, którzy ukończyli 13. rok życia, lecz nie przekroczyli 17 lat, opierała się na takich samych zasadach, jak odpowiedzialność dorosłych w przypadku niedorozwoju umysłowego. Wskutek tego nie mogli oni ponieść kary, jeżeli nie potrafili rozpoznać znaczenia czynu lub kierować swym postępowaniem, czyli działali bez rozeznania⁴¹. W orzecznictwie uszczegóławiano, że pod pojęciem działania bez rozeznania należało rozumieć jako nieosiągnięcie odpowiedniego poziomu rozwoju umysłowego, społecznego tudzież moralnego, przez nieletniego umożliwiającego mu pokierowanie swoim czynem oraz możliwość rozpoznania jego znaczenia⁴².

Ocena w zakresie, czy nieletni działał z rozeznaniem, czy bez należała do sądu, który wydawał decyzje na podstawie bezpośredniego kontaktu podczas trwania przesłuchiwania nieletniego na rozprawie⁴³. Badanie rozeznania nie było dopuszczalne w przypadku sprawców przed ukończeniem 13. roku życia. Uzasadnione było to domniemaniem absolutnego braku rozeznania nieletnich w tej kategorii wiekowej⁴⁴. Należy również zaakcentować, że ustawodawca nie wprowadził definicji legalnej rozeznania⁴⁵, wskazał wyłącznie na jego kryterium, uzależniając tym samym stosowanie odpowiednich środków względem konkretnej kategorii sprawców.

Kryterium rozeznania zatem odgrywało istotną rolę, gdyż odnosiło się do charakteru odpowiedzialności nieletniego, wiążąc się w znacznym stopniu z winą. W przypadku działania bez rozeznania, czyli popełnienia czynu przed ukończeniem 13 lat lub po ukończeniu 13. do 17. roku życia, nie był winny, co w następstwie prowadzi do konkluzji, że nie popełnił przestępstwa i nie podlega karze, analogicznie działanie z rozeznaniem

⁴⁰ *Ibidem*, s. 147.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Zob. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 września 1933 r., II K 601/33, OSN(K) 1933, nr 12, poz. 214.

⁴³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 1933 r., II K 124/33, OSN(K) 1933, nr 5, poz. 100.

⁴⁴ W. Makowski, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1937, s. 240.

⁴⁵ Zob. L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego, prawa o wykroczeniach i przepisów wyprowadzających wraz z niektórymi ustawami dodatkowymi i wzorami orzeczeń do prawa o wykroczeniach*, Kraków 1933, s. 243.

nie wyłączało winy⁴⁶ umożliwiając tym samym stosowanie środków przewidzianych w ustawie względem sprawcy.

W stosunku do pierwszych dwóch kategorii nieletnich sprawców czynów zabronionych ustawa umożliwiała wyłącznie stosowanie środków wychowawczych. W przypadku sprawców działających z rozumnym, czyli takich, którzy osiągnęli odpowiedni poziom rozwoju umysłowego, umożliwiającego im rozpoznanie znaczenia czynu lub możliwością jego pokierowania⁴⁷, przewidywano środek poprawczy⁴⁸. Kodeks Makarewicza należał do najnowocześniejszych ustaw w Europie, lecz nie był bez wad. Jedną z nich polegała na braku dolnej granicy wieku nieletniości, a wyłącznie określenie granicy 13. roku życia, poniżej której nieletni sprawcy nie odpowiadali karnie⁴⁹.

Brak wspomnianego wieku nieletniości był problemem w postaci umożliwienia stosowania środków wychowawczych, które zawarto w art. 69 § 2 kk wobec bardzo młodych nieletnich⁵⁰. W związku z tym podjęto próbę określenia tejże granicy w drodze instrukcji sądowej, która przewidywała, że dolny wiek to 10 lat. Możliwe było także stosowanie granicy nieletniości wypracowanej w drodze praktyki sądowej, która wynosiła 7 lat⁵¹.

Reakcja na czyny nieletnich w świetle regulacji Kodeksu karnego z 1932 roku

Kodeks karny z 1932 roku przewidywał środki, których stosowanie było możliwe względem nieletnich sprawców. Do nich należały środki wychowawcze oraz środek poprawczy. Istniała też możliwość praktykowania kar przewidzianych w ustawie, aczkolwiek te mogły być implementowane w określonych przypadkach tudzież z pewnymi modyfikacjami.

⁴⁶ S. Śliwiński, *Polskie prawo karne materialne*, Warszawa 1946, s. 221–222.

⁴⁷ J. Makarewicz, *Kodeks...*, s. 148.

⁴⁸ Zob. art. 70 kk z 1932 r.

⁴⁹ R.G. Hałas, *Odpowiedzialność karna nieletniego...*, s. 45–46.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 33.

⁵¹ Zarządzenie nr 104 Ministra Sprawiedliwości (Dz.U.M.S. z 1954 r., Nr 10, poz. 48).

Ustawodawca z 1932 roku przewidywał, że stosowanie środków wychowawczych było właściwe dla sprawców dopuszczających się czynów przed ukończeniem 13 lat oraz tych działających bez rozeznania, którzy dopuścili się przestępnego zachowania po skończeniu 13 lat, lecz przed ukończeniem 17. roku życia. Wykorzystywanie środków wychowawczych względem nieletnich przed ukończeniem 13. roku życia było uzasadnione faktem ich bezwzględnej nieodpowiedzialności⁵². Prawodawca przygotował katalog owych środków, do których zaliczano: upomnienie, oddanie pod dozór odpowiedzialny rodzicom, dotychczasowym opiekunom lub specjalnemu kuratorowi albo umieszczenie w zakładzie wychowawczym.

Analizując konstrukcje katalogu, należy dojść do wniosku, że środki zostały skategoryzowane od najmniejszej uciążliwości do najcięższej w postaci odizolowania nieletniego od jego naturalnego środowiska rodzinnego przez umieszczenie go w zakładzie wychowawczym. Nadto, dopuszczalne było stosowanie tej grupy środków wobec nieletnich działających z rozeznaniem, którzy dopuścili się czynu zabronionego pod groźbą kary, w przypadku gdy, ze względu na okoliczności czynu, charakter nieletniego lub jego warunki życia i otoczenia, umieszczenie w zakładzie poprawczym byłoby niecelowe. Rezygnacja z umieszczania nieletnich działających z rozeznaniem uzasadniona była zaś kwestiami kryminalno-politycznymi. Sędzia orzekając w konkretnej sprawie przy rozważeniu wszystkich okoliczności, musiał powziąć przekonanie, że umieszczenie nieletniego w zakładzie jawiło się jako niecelowe⁵³. W uznaniu sądu również należało stosowanie ewentualnych środków wychowawczych, w przypadku zaniechania przez sąd umieszczenia nieletniego w zakładzie⁵⁴.

W doktrynie prawa karnego podnoszono, że środki wychowawcze orzekane przez sędziego w toku postępowania z nieletnimi nie miały cech charakteru kary kryminalnej, lecz miały uzupełnić zaniechania wychowawcze, których konsekwencje doprowadziły nieletniego na drogę przestępną oraz naruszenia przepisów karnoprawnych⁵⁵.

⁵² Zob. M. Bodek, *Polski kodeks karny z 11.VII.1932 r., wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającymi i utrzymanymi w mocy przepisami kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem*, Lwów 1932, s. 44.

⁵³ J. Makarewicz, *Kodeks karny...*, s. 149.

⁵⁴ Zob. M. Bodek, *Polski kodeks...*, s. 44–45.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 148.

Kolejnym środkiem przewidzianym przez ustawę był środek poprawczy w postaci umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym. Przedmiotowy środek był stosowany względem nieletnich, którzy działając z rozeznaniem, dopuścili się czynu zabronionego pod groźbą kary, ukończywszy 13. rok życia, przed ukończeniem 17 lat⁵⁶. Zasygnalizować należy, że umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym nie było traktowane jako kara w rozumieniu ustawowym, zważywszy że przedmiotowy środek nie był zaimplementowany w katalogu kar⁵⁷. W literaturze akcentowano jednak, że umieszczenie miało charakter *quasi* kary, która ze względu na przeważający element pedagogiczny przestawała być traktowana jako kara, a była postrzegana jako prewencyjny środek poprawczy⁵⁸, pozbawiony elementu odpłaty, lecz nie sprowadzany do samego wychowania nieletniego, na co zwracał uwagę Wolter⁵⁹.

Skutkiem powyższego ujęcia przedmiotowego środka, w przypadku ponownego zejścia na drogę przestępną przez nieletniego, nie było podstaw do uznania, że doszło do wystąpienia recydywy⁶⁰. Analogicznie, jak w przypadku środków wychowawczych, środek poprawczy nie miał mieć i nie był uznawany za karę *sensu stricte*⁶¹, lecz jako środek mający umożliwić wychowanie nieprawych zaniedbanych jednostek, celem ich poprawy i przygotowania do życia w społeczeństwie⁶². Nadto należy zasygnalizować, że stosowanie środka poprawczego było możliwe maksymalnie do ukończenia 21 lat przez nieletniego⁶³.

Nie sposób nie zaakcentować, że nieletni w rozumieniu ustawy nie ponosili odpowiedzialności karnej, przemawiało za tym podejście względem tejże kategorii sprawców oraz możliwych stosowanych środków. Natomiast z uwagi na charakter środka poprawczego, można było mówić o pewnego

⁵⁶ Art. 70 kk z 1932 roku.

⁵⁷ E. Jurgielewicz-Delegacz, *Ewolucja odpowiedzialności nieletnich na przestrzeni lat*, „Studia Prawnoustrojowe” 44, 2019, s. 174.

⁵⁸ W. Wolter, *Zarys systemu prawa karnego. Część ogólna*, t. 2, Kraków 1934, s. 156.

⁵⁹ W. Wolter, *Prawo karne. Zarys wykładu systematycznego*, Warszawa 1947, s. 285.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 174.

⁶¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 czerwca 1946 r., K 529/46, OSN(K) 1947, nr 3, poz. 61.

⁶² Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 7 maja 1965 r., VI KZP 12/65, OSNPG 1965, nr 5, poz. 43.

⁶³ Art. 72 kk z 1932 roku.

rodzaju takiej odpowiedzialności, powodując jakieś niedoprecyzowanie w treści ustawy⁶⁴.

Ustawa karna z 1932 roku dopuszczała pewne odstępstwa od stosowania środka poprawczego. Przejawem tego była możliwość warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie na okres próby w wymiarze od roku do trzech lat, gdy nieletni dopuścił się czynu pod groźbą kary, lecz nie zagrożonego karą śmierci lub dożywotniego więzienia. Sąd w trakcie okresu próby miał obowiązek z urzędu orzec środki wychowawcze, co wynikało z konstrukcji przepisu tudzież sformułowania jednoznacznie wskazującego na obligatoryjność stosowania środków w trakcie okresu próby. W razie negatywnego zachowania w czasie odbywania okresu próby sąd mógł odwołać zawieszenie umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym. Odwołanie mogło nastąpić wskutek wniosku uprawnionego podmiotu w postaci zarządu zakładu wychowawczego, kuratora, ojca, majtku lub innego opiekuna nieletniego bądź z własnej inicjatywy sądu⁶⁵. Jednak w przypadku prawidłowego zachowania nieletniego w trakcie trwania okresu próby przejawiającego się w postaci niezaimplementowania odwołania, skazanie uważano za niebyłe⁶⁶.

Dopuszczano także inne odstępstwa od wykonania środka poprawczego, które sprowadzały się do stosowania zamiennych środków wychowawczych względem nieletnich w razie niecelowości stosowania środka poprawczego jako reakcji na czyn, z racji okoliczności popełnienia czynu, charakteru sprawcy czy warunków życia i otoczenia⁶⁷.

Nie sposób nie zaakcentować roli sądu przy orzekaniu w sprawie tego środka, gdyż to sąd w treści wyroku określał okres przebywania nieletniego w zakładzie, który stosowanie do dyspozycji treści art. 75 § 1 kk nie mógł być krótszy niżli sześć miesięcy. Okres półroczny był uzasadniony w doktrynie tym, że niemożliwe było poprawienie nieletniego w izolacji w wymiarze krótszym niżli sześć miesięcy⁶⁸.

⁶⁴ A. Grześkowiak, *Nieletni w Kodeksie karnym z 1932 roku...*, s. 89.

⁶⁵ Art. 74 kk z 1932 roku.

⁶⁶ Art. 74 § 4 kk z 1932 roku.

⁶⁷ A. Strzembosz, *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985, s. 47.

⁶⁸ J. Makarewicz, *Kodeks karny...*, s. 150.

Nadto Kodeks karny z 1932 roku dopuszczał sytuację, w której zarząd zakładu poprawczego mógł zwolnić na czas określony nieletniego przebywającego w zakładzie tytułem próby. Instytucja była samoistną kompetencją zarządu zakładu, niewymagającą ingerencji ani inicjatywy sądu⁶⁹. Zwolnienie nieletniego z zakładu nie było tożsame z jego definitywnym ani też warunkowym zwolnieniem, zważywszy, że nieletni w trakcie przebywania poza zakładem był pod ścisłym nadzorem. Zwolnienie wychowanka zakładu miało w istocie na celu ukazanie, czy się poprawił, dostosowując się do warunków życia poza zakładem⁷⁰.

Ustawodawca w ustawie karnej z 1932 roku przewidział również możliwość orzeczenia kary względem nieletnich będącej tym samym wyjątkiem od stosowania środków wychowawczych oraz środka poprawczego. Orzeczenie kary było możliwe w sytuacji, w której nieletni, który ukończył 13 lat, lecz nie osiągnął 17. roku życia, działając z rozeznaniem, dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary, lecz postępowanie karne zostało wszczęte po ukończeniu przez nieletniego sprawcę 17. roku życia, jednak umieszczenie go w zakładzie jawiłoby się jako niecelowe. W takim przypadku, zgodnie z dyspozycją treści art. 76 § 1 kk z 1932 roku, należało mu wymierzyć karę przewidzianą w ustawie z jednoczesnym nadzwyczajnym jej złagodzeniem. Niniejsza regulacja odnosiła się do sytuacji, w której nieletni osiągnął przewidziany prawem wiek, przestępstwo zaś zostało popełnione w okresie warunkowej odpowiedzialności.

W związku z tym postępowanie w sprawie w takim przypadku toczyło się przed sądem powszechnym, a nie sądem dla nieletnich, zważywszy, że postępowanie toczyło się tylko w sprawach, których sprawcy w chwili rozpoczęcia rozprawy nie ukończyli 17 lat⁷¹. W razie skazania nieletniego na karę, a nie inne środki przewidziane w przepisach, nie orzekało się kar dodatkowych, z wyjątkiem przypadku przedmiotów majątkowych i narzędzi. Możliwe było również stosowanie kary przewidzianej w ustawie jako substytutu środka poprawczego w przypadku skazania nieletniego na umieszczenie go w zakładzie, jeżeli ukończył on 20 lat przed wykonaniem wyroku⁷². W takiej sytuacji sąd, który wydał wyrok w przedmiocie

⁶⁹ M. Bodek, *Polski kodeks...*, s. 46.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 46.

⁷¹ J. Makarewicz, *Kodeks...*, s. 155.

⁷² Art. 77 kk z 1932 roku.

umieszczenia nieletniego w zakładzie, stosował rozwiązania przewidziane w art. 76 kk z 1932 roku, statującego warunki stosowania kary.

Odpowiedzialność nieletnich w trakcie okupacji w latach 1939–1945

Wskutek agresji na Polskę ze strony Niemiec i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich Rzeczypospolita znalazła się pod okupacją wskazanych mocarstw⁷³. Dlatego w latach 1939–1945 podczas trwania II wojny światowej doszło do znaczącego zaostrzenia odpowiedzialności karnej nieletnich. Jednocześnie prowadząc do przerwania procesu kodyfikacji prawa⁷⁴. Zmiana kursu w zakresie nieletnich wynikała z obowiązywania specjalnego ustawodawstwa karnego w tymże okresie⁷⁵. W tym względzie istotną rolę odegrał kodeks karny Wojska Polskiego, który został wprowadzony na mocy dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) z dnia 23 września 1944 roku⁷⁶, wchodząc w życie 30 września tegoż samego roku, wiążąc nie tylko żołnierzy, ale również innych sprawców, w tym także nieletnich⁷⁷.

Nieletni, którzy osiągnęli 13. rok życia, lecz nie ukończyli 17 lat, działający z rozeznaniem mogli ponieść odpowiedzialność na zasadach określonych w kodeksie karnym Wojska Polskiego. Mogli oni zatem ponieść surową odpowiedzialność w postaci więzienia w wymiarze od roku do 10 lat, przy ograniczeniu stosowaniu kar w postaci zakazu orzekania kary śmierci oraz stosowania nadzwyczajnego złagodzenia kar⁷⁸.

Ważną rolę w kwestii odpowiedzialności nieletnich odegrały również inne dekry wydane w pierwszych latach po wojnie II wojnie światowej. Do nich zaliczyć należy dekret z dnia 16 listopada 1944 roku o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa oraz

⁷³ K. Krasowski *et al.*, *Historia ustroju państwa*, Poznań 2002, s. 389.

⁷⁴ K. Bradliński, *Polskie kodeksy...*, s. 43.

⁷⁵ R.G. Hałas, *Odpowiedzialność karna nieletniego...*, s. 36.

⁷⁶ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. — Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz.U. z 1944 r., Nr 6, poz. 27).

⁷⁷ Zob. szerzej A. Strzembosz, *System sądowych środków...*, s. 42.

⁷⁸ R.G. Hałas, *Odpowiedzialność karna nieletniego...*, s. 36.

z dnia 13 czerwca 1946 roku⁷⁹. Umożliwiały ponoszenie odpowiedzialności karnej nieletnich za czyny przestępne określone w treści dekretów należących zarazem do właściwości sądów wojskowych⁸⁰.

Ponadto należy zasygnalizować także inne dekryety mające wpływ na sytuację nieletnich. Istotną rolę odgrywał w tym względzie dekret z dnia 16 listopada 1945 roku o utworzeniu w zakresie działania Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, cechujący się wysokim stopniem restrykcyjności wobec nieletnich sprawców⁸¹. Ten akt normatywny przewidywał możliwość wysyłania nieletnich, nawet domniemanych, sprawców do prac przymusowych w wymiarze do dwóch lat. Stosowanie wskazanego środka było również możliwe na podstawie innych aktów prawnych, w tym rozporządzeń⁸².

Zaostrzona odpowiedzialność względem nieletnich, pomijając specjalne regulacje, o których była mowa, obowiązywała do czasu wejścia w życie ustawy z dnia 5 kwietnia 1955 roku⁸³ o przekazaniu sprawy sądom powszechnym dotychczasowej właściwości sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych i funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa publicznego Milicji Obywatelskiej i straży więziennej⁸⁴.

Kodeks Makarewicza z 1932 roku obowiązywał do końca 1969 roku. Był jednym z niewielu przypadków funkcjonowania przedwojennego ustawodawstwa, uwzględniając kontekst historyczny oraz to, że państwo polskie przynależało do krajów demokracji ludowej⁸⁵.

⁷⁹ Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. 1946, Nr 30, poz. 196.).

⁸⁰ Zob. szerzej R.G. Hałas, *Odpowiedzialność karna nieletniego...*, s. 37.

⁸¹ *Ibidem*, s. 37.

⁸² Umieszczanie nieletnich sprawców w obozach pracy dopuszczało też rozporządzenie kierowników resortu sprawiedliwości, bezpieczeństwa publicznego oraz gospodarki narodowej i finansów z dnia 30 listopada 1944 w sprawie wykonania dekretu PWN z dnia 4 listopada 1944 r., o środkach zabezpieczających w stosunku do zdrajców narodu (Dz.U. Nr 14, poz. 75).

⁸³ Zob. szerzej A. Strzembosz, *System sądowych środków...*, s. 42.

⁸⁴ Ustawa z dnia 5 kwietnia 1955 r. o przekazaniu sądom powszechnym dotychczasowej właściwości sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej (Dz. U. z 1955 r., Nr 15, poz. 83).

⁸⁵ T. Bojarski, *Polskie ustawodawstwo karne po II wojnie światowej*, [w:] *Źródła prawa karnego. System Prawa Karnego*, t. 2, red. T. Bojarski, Warszawa 2011, s. 186.

Podsumowanie

Model postępowania z nieletnimi w świetle rozwiązań przyjętych na gruncie Kodeksu karnego z 1932 roku cechował się przede wszystkim tym, że nie widziano potrzeby stosowania kar kryminalnych wobec nieletnich sprawców, zastępując je środkami mającymi na celu pełnienie funkcji wychowawczej oraz retributywnej zmierzającej w ostateczności do poprawy nieletniego, stosując karę z konieczności w ściśle określonych warunkach.

Obecnie jednak w świetle obowiązujących regulacji prawnych widać nie tylko zmianę poglądu w tym zakresie na kwestie karalności nieletnich, uznając ją za konieczną, wręcz zauważalny dyskurs zmierzający do poszerzania kategorii podmiotów odpowiadających karnie, co uwidacznia się zwłaszcza w świetle nowelizacji kodeksu karnego z dnia 7 lipca 2022 roku, która wprowadza warunkową odpowiedzialność karną nieletnich od 14. roku życia. Co w pewien sposób może wskazywać na zaprzepaszczanie dorobku wypracowanego przez wspomnianą Komisję Kodyfikacyjną w okresie międzywojennym odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej.

Bibliografia

- Wolter W., *Zarys systemu prawa karnego. Część ogólna*, t. 2, Kraków 1934.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009.
- Bodek M., *Polski kodeks karny z 11.VII.1932 r., wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającymi i utrzymanymi w mocy przepisami kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem*, Lwów 1932.
- Bojarski W., *Prawo rzymskie*, Toruń 1999.
- Bradliński K., *Polskie kodeksy okresu międzywojnia*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 21, 2018, nr 38, s. 33–44.
- Cieślak M., *Od represji do opieki (rzut oka na ewolucję zasad odpowiedzialności nieletnich)*, „Palestra” 1973, nr 1, s. 26–48.
- Czerwiński A., *Obecny stan ustawodawstwa karnego przeciwko nieletnim w Polsce*, Lwów 1933.
- Dajczak W., Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 2021.
- Dziadzio A., *Powszechna historia prawa*, Warszawa 2008.
- Grodziski S., *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 33, 1981, z. 1, s. 47–81.
- Grześkowiak A., *Postępowanie w sprawach nieletnich. Polskie prawo nieletnich*, Toruń 1986.

- Grześkowiak A., *Nieletni w Kodeksie karnym z 1932 roku*, [w:] *Kodeks karny z 1932 roku*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, M. Gałązka, R.G. Hałas, S. Hypś, D. Szeleszczuk, Lublin 2015, s. 81–98.
- Hałas R.G., *Odpowiedzialność karna nieletniego na tle kodeksu karnego z 1997 roku*, Lublin 2006.
- Horyzonty przemocy. Zagadnienia prawne i psychologiczne*, red. K. Szczechowicz, E. Żywucka-Kozłowska, Olsztyn 2017.
- Jurgielewicz-Delegacz E., *Ewolucja odpowiedzialności nieletnich na przestrzeni lat*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 44, 2019, s. 171–186.
- Komorowski A., Weymark E., Rosenblum Z., *O sądownictwie dla nieletnich w Polsce*, Warszawa 1928.
- Krasowski K., Krzymkowski M., Sikroska-Dzięgielewska K., Walachowicz J., *Historia ustroju państwa*, Poznań 2002.
- Leśniak-Moczuk A.D., *Przejawy demoralizacji nieletnich. Analiza prawno-kryminologiczna*, Białystok 2020.
- Maciejewski T., *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 2008.
- Makarewicz J., *Z komisji kodyfikacyjnej. Nieletni przestępcy*, „*Przegląd Prawa i Administracji*” 1921, z. 1–6, s. 1–17.
- Makarewicz J., *Zasady polskiego kodeksu karnego*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” 12, 1932, z. 2, s. 41–56.
- Makowski W., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1937.
- Maraszek M., *Dolna granica odpowiedzialności karnej w prawie polskim*, Warszawa 2012.
- Markiewicz J., *Kształtowanie się polskiego systemu prawa sądowego i jego twórcy w okresie międzywojennym 1919–1939 (Wybrane zagadnienia)*, TeKa Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie, 2010.
- Mogilnicki A., *Dziecko i przestępstwo*, Warszawa 1925.
- O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia oferowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin. Księga 2*, red. M. Mikołajczyk, J. Ciągwa, P. Fiedorczyk, A. Stawarska-Rippel, T. Adamczyk, A. Drogoń, W. Organiściak, K. Kuźmicz, Białystok-Katowice 2010.
- Okresy przejściowe — ustrój i prawo*, red. J. Przygodzki, Wrocław 2019.
- Pasek A., *Główne założenia projektów ustaw o odpowiedzialności nieletnich na gruncie prawa karnego, opracowywanych w początkach II Rzeczypospolitej*, *Acta Universitatis Wratislaviensis*. „*Prawo*” 325, Wrocław 2018, s. 145–161.
- Peiper L., *Komentarz do kodeksu karnego, prawa o wykroczeniach i przepisów wyprawdzających wraz z niektórymi ustawami dodatkowymi i wzorami orzeczeń do prawa o wykroczeniach*, Kraków 1933.
- Piegzik A., *Przeszkody małżeńskie w ustawodawstwie dzielnicowym II RP*, „*Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis*” 5, 2016, nr 1, s. 25–49.
- Rdzanek-Piwowar G., *Granice nieletności w polskim prawie karnym*, „*Archiwum Kryminologii*” 19, 1993, s. 191–230.
- Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2015.

- Sójka-Zielińska K., *Organizacja prac nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce międzywojennej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 27, 1975, z. 2, s. 271–280.
- Strzembosz A., *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985.
- W kręgu prawa nieletnich. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Marianny Korczyk-Wolskiej*, red. P. Hofmański, S. Waltoś, Warszawa 2009.
- Wolter W., *Prawo karne. Zarys wykładu systematycznego*, Warszawa 1947.
- Źródła prawa karnego. System Prawa Karnego*, t. 2, red. T. Bojarski, Warszawa 2011.

Orzecznictwo

- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 września 1933 r., II K 601/33, OSN(K) 1933, nr 12, poz. 214.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 czerwca 1946 r., K 529/46, OSN(K) 1947, nr 3, poz. 61.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 1933 r., II K 124/33, OSN(K) 1933, nr 5, poz. 100.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 7 maja 1965 r., VI KZP 12/65, OSNPG 1965, nr 5, poz. 43.

Akty normatywne

- Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o Komisji Kodyfikacyjnej (Dz.P.P.P. z 1919 r., Nr 44, poz. 315).
- Ustawa z dnia 5 kwietnia 1955 r. o przekazaniu sądom powszechnym dotychczasowej własności sądów wojskowych w sprawach karnych osób cywilnych, funkcjonariuszów organów bezpieczeństwa publicznego, Milicji Obywatelskiej i Służby Więziennej (Dz.U. 1955 r., Nr 15, poz. 83).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. — Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz.U. z 1944 r., Nr 6, poz. 27).
- Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. z 1946 r., Nr 30, poz. 196).
- Projekt ustawy o sądach dla nieletnich; Projekt ustawy o sądach dla nieletnich uchwalony w III czytaniu przez Wydział Karny Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej ze zmianami i uzupełnieniami, Warszawa 1921.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. — Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571 ze zm.).
- Zarządzenie nr 104 Ministra Sprawiedliwości (Dz.U.M.S. z 1954 r., Nr 10, poz. 48).
- Rozporządzenie kierowników resortu sprawiedliwości, bezpieczeństwa publicznego oraz gospodarki narodowej i finansów z dnia 30 listopada 1944 w sprawie wykonania dekretu PWN z dnia 4 listopada 1944 r., o środkach zabezpieczających w stosunku do zdrajców narodu (Dz.U. Nr 14, poz. 75).

Legal liability of juveniles in the reborn Republic of Poland

Abstract

This article discusses the issue of juvenile legal and criminal liability in the inter-war period and during the Second World War. Particular attention is paid to the issue of reactions criminal acts committed by juveniles on the grounds of the regulations of the 1932 Penal Code. The paper offers a complex presentation of said solutions implemented in the Second Republic of Poland's penal system.

Keywords: criminal law, juvenile law, juvenile delinquency, criminal responsibility, Penal Code of 1932, reborn Republic of Poland,